

Nová divočina v české kulturní krajině II

V minulém čísle jsme otevřeli aktuální problematiku vzniku a existence nové divočiny. Jedná se o nevyužívané části krajiny, které ztratily svůj hospodářský význam a spontánně zarůstají vegetací. Kromě údolí potoků a příkrých svahů se vyskytují i v typické příměstské krajině.

Divočina městské periferie

V roce 2009 jsme všechny takové plochy zmapovali v administrativním obvodu města Kutná Hora (zahrnuje sedm katastrálních území o celkové výměře 33 km²). Nevyužívané plochy zde zaujímají celkem 566,6 ha, tj. více než 17 % z celkové rozlohy území.

Podle geneze převládá opuštěná zemědělská půda, která dohromady tvoří přes 63 % všech nevyužívaných ploch. Největší podíl připadá na bývalé třešňové, višňové, jabloně a broskvové sady a rybízové plantáže, které při sklizni vyžadují vysoký podíl ruční práce. Kutná Hora je obklopena stovkami hektarů ovocných sadů (zčásti opuštěných), jež spolu s příměstskými lesy tvoří zelený věnec kolem města. Historicky podmíněnou kutnohorskou specifikou je vysoký podíl detailně členitého antropogenního reliéfu poznamenaného dlouhodobou těžbou stříbra a polymetalických kovů. Katastrální území, která byla nejvíce ovlivněna hornickou činností, mají také nejvyšší podíl nevyužitých ploch.

Časová analýza ukázala, že některé opuštěné plochy v obvodu města vznikaly dávno před rokem 1990, zatímco ty nejmladší začínají až po roce 2000. V převážně zemědělských katastrech Neškaredice, Perštejnec a Poličany vznikla většina opuštěných ploch již před rokem 1990 na stanovištích nevhodných pro socialistickou zemědělskou velkovýrobu. Jedná se především o příkré údolní svahy Křenovky mezi Perštejnem a Neškaredicemi, které jsou dnes zarostlé hustými porosty křovin. Celá údolí Křenovky nebo Vrchlice fungují jako významné biokoridory v zemědělské krajině. Vysoký nárůst

nevyužívaných ploch na katastrech Kutná Hora a Sedlec v období 1990–2000 souvisí s rozpadem státního statku, opuštěním části broskvoňových sadů a rybízových plantáží i s restitucemi zemědělské půdy vlastníkům, kteří nemají zájem na ní hospodařit. Příkladem jsou desítky hektarů opuštěných polí a ovocných sadů na úrodné půdě, které zde vlastní Karel Schwarzenberg.

Mapování, klasifikace a následná kvantifikace potvrdily relativně vysoký podíl a značnou rozmanitost nevyužívaných ploch nové divočiny na periférii Kutné Hory ve srovnání s okolní spíše řádní zemědělskou krajinou. Je zajímavé sledovat proces zarůstání opuštěných ploch dřevinami. Klimaxovou formací je zde les, sukcesní vývoj by tedy měl směřovat k uzavřenému porostu lesních dřevin. Skutečnost není tak jednoznačná, protože především v kategorii postmontánních ploch nepříznivé edafické podmínky sukcesi dřevin účinně brzdí. Na některých plochách se tak i po 50 letech udržují travinobylinné porosty s cennými xerotermními druhy rostlin, měkkýšů nebo hmyzu.

Na opuštěné zemědělské půdě dominují tato stepní společenstva pouze během prvních deseti let. V další dekádě se obvykle vytvoří hustý, postupně souvislý a pro člověka neprůchodný porost keřů (trnka, svida, hloh, šípek, černý bez), který se na suchých stanovištích uplatňuje jako poměrně stabilní formace a trvá další desítky let. V zarůstání opuštěných ploch lesními stromy se projevuje výrazná závislost na vzdálenosti od lesa jako zdroji semen. Z lesních stromů se velmi expanzivně projevuje jasan ztepilý (*Fraxinus excelsior*). Zajímavý je hojný

výskyt chráněného dřínu obecného (*Cornus mas*) v opuštěných ovocných sadech na jižním svahu Kaňkovských vrchů.

Význam nové divočiny: právo na existenci

Nevyužívané plochy se v krajině zatím stále rozšiřují. Mají přitom značný krajino- tvorný, ekologický, ale i hygienický a sociální význam. V okolí města jsou protkané živelnou sítí pěších stezek, které jsou využívány při každodenních kondičních vycházkách do přírody, k procházkám se psy apod. Soustředují množství zvířete, ptactva, hmyzu a dalších skupin organismů, jejichž výskyt je zde mnohem vyšší než v okolní městské nebo naopak ryze zemědělské krajině. Doplnkový význam spočívá v příležitostném sběru plodů (šípek, trnky, špendlíky, dřínky, plané třešně) a získávání palivového dřeva pro sociálně slabé skupiny. Na dvou místech jsme v hustém křovinatém porostu narazili na provizorní příbytky bezdomovců, kteří zde nacházejí přístřeší, otop a jsou schováni před zraky veřejnosti i úřadů.

Některé nevyužívané plochy směřují svým vývojem k zapojeným lesním porostům, jiné si po desítky let uchovávají lesostepní charakter.

Existence tzv. nové divočiny v české, ale i evropské kulturní krajině představuje nesporně živé téma k diskusi. V kulturní krajině považujeme za samozřejmé, že sama krajina a její biota se mění v důsledku činnosti člověka, tedy antropogenními procesy. I v kulturní krajině se ale trvale uplatňují přírodní procesy vývoje krajiny, jejichž energie je doslova nevyčerpatelná. Z biotických procesů k nim patří zejména všudepřítomná sukcese, která pružně reaguje na snížení antropického tlaku na krajinu. Na opuštěné zemědělské půdě se vlastně kopíruje přírodní průběh sukcese a vzniká tak značná rozrůzněnost společenstev v závislosti na reliéfu, trofických a hydrických podmínkách. S rostoucím stářím se mohou tyto rozdíly zmenšovat. Zatím se ale zdá, že vertikální i horizontální rozmanitost těchto společenstev, daná různými sukcesními stářími a trvalými rozdíly v abiotických podmínkách, významně zvětšuje zastoupení ekotonů i celkovou biodiverzitu krajiny.

Opuštěnou zemědělskou půdu v kulturní krajině vnímá většina lidí negativně, jako doklad špatného hospodaření s půdou, jako něco nepatřičného a nehezkeho. Přispívá k tomu převaha negativně vnímaných rudérálních druhů a společenstev, jako jsou kopřivy, lebedy, lopuch a bodláky, houštiny černého bezu a trnitých keřů způsobující špat-

Biotop Skála: Opuštěný lom zarůstá hustým porostem trnitých keřů. Kvetoucí trnky vytvářejí pěknou krajinou scénérii, ale pro člověka je takový porost jen obtížně průchodný. Foto: Z. Lipský

PLANETA VOLÁ SOS

Tab. 1: Nevyužívané plochy v administrativním obvodu města Kutná Hora v roce 2009

Název katastrálního území	Výměra nevyužívaných ploch	
	absolutní v ha	relativní v % výměry k. ú.
Kaňk	55,61	23,85
Kutná Hora	222,35	15,41
Malín	29,62	16,76
Neškaredice	40,03	8,65
Perštejnec	61,36	14,95
Poličany	11,76	5,56
Sedlec u Kutné Hory	145,84	38,98
Celkem	566,58	17,11

nou průchodnost takto se vyvíjející krajiny pro člověka. Uvedené nitrofilní druhy, které jsou rozšířené také v důsledku přezásobení zemědělské krajiny i prostoru údolní nivy živinami, charakterizují ale pouze počáteční sukcesní stadia během prvních let vývoje. Vnímavý milovník přírody musí zároveň obdivovat nevyčerpatelnou sílu přírody a rychlou proměnu iniciálních společenstev směrem k vyspělejším a druhově bohatším. Zkušenosti a výzkumy ukazují, že plochy ponechané přirozenému vývoji mají význam pro existenci ochrannářsky zajímavých druhů, které v nich nacházejí útočiště a které se nemohou vyskytovat v okolní zemědělsky využívané krajině. V zájmu ochrany biodiverzity a posílení ekologické stability současné a budoucí krajiny je i existence přiměřené části „divočiny“. Přesvědčivým důkazem pro oprávněnost tohoto tvrzení jsou mokřady mezinárodního významu, vyvinuté na opuštěné zemědělské půdě v nížkách Liběchovky a Pšovky.

Navíc ani z hlediska dlouhodobé ekonomiky krajiny (trvalé udržitelnosti) není situace tak špatná. Domnívám se, že je výhodnější nechat půdu ležet ladem a využít „zadarmo“ fungujících přírodních procesů ke stabilizaci krajiny a obnově půdní úrodnosti než finančně dotovat hospodaření na nevhodných stanovištích. Diskutabilní je samozřejmě změna krajinného rázu a zánik některých biotopů, vytvořených v minulosti činností člověka na zemědělské půdě a nyní ohrožených jejich opuštěním a přerušením kontinuity obdělávání. Z definice krajiny jako dynamického systému však vyplývá, že krajinný ráz a jeho

ochranu nelze rigidně chápat jako něco neměnného. Problém má nejen ekologický a ekonomický, ale také sociální, filozofický a psychologický rozměr. Podle Míchala (2002) existují pro ochranu nové divočiny i významné etické důvody. Jde o uznání vnitřní hodnoty přírody, věcí nevytvořených člověkem, bez ohledu na naše instrumentální záměry typu, jestli je to dobré pro nás. Veškerý život je hodnotou sám pro sebe, a nikoliv pouze v účelových vztazích k člověku.

Změny ve společnosti – ať chceme, nebo nechceme – mění a budou měnit vzhled kulturní krajiny. Vnímání ploch „divočiny“ z hlediska hodnocení krajinného rázu bude

vždy subjektivní a může prodělavat svůj vývoj. Na úrovni psychologicko-emocionální to znamená překonání archetypicky zakotvené nechuti k divočině jako opaku tradiční kultivované krajiny (Míchal, 2002). Zarůstání krajiny na rozdíl od jejího zastavování však neznamená její trvalou ztrátu.

Zdeněk Lipský, PrF UK v Praze
lipsky@natur.cuni.cz

Příspěvek byl zpracován v rámci řešení výzkumného záměru MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“.

Kutná Hora: Zčásti opuštěné ovocné sady a zarostlé haldy po historickém dolování stříbra vytvořily zelený věnec kolem města. Foto: Z. Lipský

New Wilderness in the Czech Cultural Landscape. The origin and developments of the new wilderness on abandoned agricultural lands were among the prominent features of the Czech cultural landscape over the last 50 years. Various aspects of the new wilderness as well as examples from rural and suburban landscapes are presented in the paper.

APLIKACE DO VÝUKY:

1. Zkuste zmapovat a zjistit rozsah opuštěných nevyužívaných ploch v okolí svého bydliště.
2. Co je příčinou vzniku těchto ploch? Jakého jsou původu a stáří? Zjistěte, která rostlinná společenstva se na nich vyvíjejí.
3. Vyskytují se na nich některé zajímavé nebo chráněné druhy rostlin a živočichů? Vyskytují se zde invazní druhy?
4. Vyjádřete, v čem spočívá hlavní rozdíl mezi novou a starou divočinou v naší krajině.
5. Pokuste se formulovat pozitivní a negativní aspekty tohoto vývoje.

LITERATURA:

- ANTROP, M. (2008): Landscapes at risk: about change in the European landscapes. In: Dostál, P. (ed.): Evolution of geographical systems and risk processes in the global context. Charles University in Prague, Faculty of Science, s. 57–79
- LIPSKÝ, Z. (2007): Nová divočina v kulturní krajině? In: Herber, V. (ed.): Fyzickogeografický sborník 4. Fyzická geografie – teorie a praxe. Masarykova univerzita, Brno, s. 134–142
- LIPSKÝ, Z. (2005): Proměny krajiny. Park-Zahrada-Krajina, 15, č. 4, s. 2–6
- MÍCHAL, I. (2002): Divočina jako kulturní objekt. In: Tvář naší země. Krajina domova. 2. ročník konference, Svazek 5 – Ochrana krajiny. Studio JB, Praha, s. 25–30